

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ԿԱԾՄԱՐԵԿԱՆՆԵՐՆ ՈՒ ՄԸՄԻ ԼՈՆԵՑՆԵՐԻ.

Կամսարականները հասկնալու եւ գնահատելու ամենապղու միջցէն պիտի զրկուենք, եթէ անտեսէինք այն սերտ ու յարատեւ աղերսը, որ կը նշմարուի այս երկու տոհմերուն մէջ այն ամէն տեղ, ուր անոնց ընդհանուր պղպային գործունէութիւնը կը շօշափուի: Եթէ Դ. Ե. դարու պատմութեան մէջ կամսարականներն ալ կը յիշուին, այդ՝ ոչ նուռազ չափով՝ Մամիկոնաներու շնորհիւ է, որոնց անքակ եւ ամենահաւաներու գաղափարակիցները կը մնան գրեթէ տարիմ՝ գաղափարակիցները կը մնան գրեթէ առանց ընդհատութեան երկու տոհմերուն միաժամանակ երեւումէն մինչեւ երկուքին ալ անհետացումը:

Կամսարականք ու Մամիկոնեանք հաւաքար միեւնշն դարուն եւ նման պարագաներէ մըուշած Հայ Հողի վրայ կ'ապաստանին Գ. դարուն (Aslan, 139), սիրալիր ընդունելութիւն կը գտնեն, ընդարձակ երկիրներ նուեր կը ստանան եւ նախարարութեան կարգ կը բարձրանան: Համաժամանակ այս գաղթին հեռաւոր արձագանքն է, որ պահուած է խորենացւյ քով գանգն է, որ պահուած է խորենացւյ քով (Բ, ձա), քիչ մը այլայլած եւ կերպարանափոխ (Բ, ձա), քիչ մը այլայլած եւ կերպարանափոխ (Ա, ձա): Մինչդեռ Մամիկոնեանք իրը գոռ, տիեղած: Մինչդեռ վարձիր փառաւոր սկզբնաւորասէր պատարազմողներ փառաւոր սկզբնաւորութեամբ մը յուսալից ապագայի մը հիմնաքարը կը զնեն (Խոր. Բ, ձա) եւ իրենց անհատական արժանիքի վրայ կը հիմնեն իրենց հողերը: Կամսարականք շնորհիւ իրենց արեան է որ սեպական փայլով ու արտօնութիւններով կը շրջական փայլով ու արտօնութիւններով կը շրջական փայլով ու արտօնութիւններով կը շրջական փայլով ու արտօնութիւններով: Հայ Հողի վրայ, եւ ներդաշնթի շարժառութիւնը հայ Հողի վրայ, եւ ներդաշնթի շարժառութիւնը նոյնութիւնը կը լլային ազդութառիթներուն նոյնութիւնը կը լլային ազդութառիթներուն գանոնք իրարու մերձեցնելու: Քատաձառներ գանոնք իրարու մերձեցնելու:

Բայց կար նաեւ ուրիշ պատճառ մը այս երեւութիւն:

Այն նպատակը, զոր հայ արբունիքը կը հետապնդէր, երբ օտար տոհմերու հողեր կը շնորհէր իր տէրութեան մէջ, կամ արենական համարանիկ նախարարներու կապեր կը հաստատէր բնիկ նախարարներու կապեր կը համարակառիքի անձնանուէր հաւաքետ, կը ձգտէր արբունիքի որոնք նեցուկ ըլլային ազդութառիթներ ստեղծել, որոնք նեցուկ ըլլային տարիմեր կը համարաներ իրենց ծագանըն, երբ ուրիշ նախարարներ իրենց ծա-

ռայ արքայի հանգամանքին փոխարէն՝ անկախ ստանուատէր տի տիտղոսին յարէին գործնականորէն եւ ապակենդրոն ձգտումներ ցուցադրէն: Եւ նոյն այդ նպատակը հրապօւրիչ էր նուեւ մէն քի նախարարական տոհմի համար: Անոնք ալ, մանաւանդ քիչ թէ շատ կարկառուն դիրք եւ զօրաւոր բազուկ ունեցողն ները, օտար չէին թագաւորին եւ միս նախարարութեանց դէմ՝ պահանջուած պարագային՝ ինքնակաց ոյժ մը հակազրելու բազմանքին, ոյժ մը, որ բաղկանար զանազան հզօր տանուատէրերու գործակցութենէն: Ուրիշ խօսքով՝ նախարարներն ալ իրենց ոյժը ծաւալելու կը ջանային օտար տոհմեր իրենց կապելով: Պարզ նախարարներու համար սակայն գուաւար էր բոլորովին օտար տոհմեր հիւրընկալելով եւ անոնց հողեր պարզեւելով՝ այդպիսի կապ մը հաստատել աւելի պարզ ու դիւրին էր արիւնակցական զօդ ստեղծել: Քաղաքական այսպիսի նպատակներով գյացած արիւնակցական կապերն այնքան յաճախաթիւ են հայ պատմութեան մէջ, որ աւելորդ են օրինակները: Սեպհական տոհմի ոյժը բազմապատկելու համար ազգեցիկ նախարարներ իրենց հովանաւորութեան տակ կ'առնուին բնաջնջման վատանգի մէջ ձօճացող տոհմեր, անոնց մէկ համիկ անչափահաս ժառանգները կը փրկէին եւ իրենց տոհմակիցներով՝ անոնց կենսունակութիւն կու տային: Մարդասիրական վեհանձն արարդէները ու որոնք կու գային ազդութէն յառաջ մղելու գաղափական ու տոհմային ցանկութիւններ:

Այս կը համարիմ կամսարականաց եւ Մամիկոնեանց մերձեցման երկրորդ պատճառը եւ ուժեղ՝ ձեւը ինսամիական կապեր: Երկու տոհմերն ալ օտարամուտ, նորահաստատ, երկուքն ալ Սրշակունի գահուն գուրգուրանքին եւ շնորհին առարկայ էին: Միթէ բնական չէր այս արտաքին աղերսներն նուերագործել եւ ամրապնդել ինսամակցութեամբ: Դոյզն նպաստ չէր այդ՝ երկու տոհմերուն ուժեղացման, անով կը ընալիք լսութիւն նախարարութիւններու: Թերեւս նոյն իսկ անհրաժեշտ կը զգային ոյժի կապեր հանդիպում մը, եթէ իրենց ներս մանելով՝ նախարարական հին տոհմեր վնասուած (Խոր. Բ, ձա) կամ գժգոհած էին:

Ամէն դէպքի մէջ շատ խոր ու ծանրակշիռ եղած լլայլու են այն պատճառները, որոնք երկու ազնուական տոհմեր կրցած են իրարու շաղկապիել գարերու տեւականութեամբ: Պատճական սուեալներ կը հրապուրեն զիս հաւաքական հա-

մարիլ Դ.—Է դար Հայ — կամսարական բոլոր նահապետներու զուգումը Մամիկոնեան դուստրը՝ Ներու հետ։ Իրականութիւն է, որ մեր ծանօթութեան հասած կամսարական տանութերերուն մեծ մասը իրեն կողակից ւնի Մամիկոնեան Տիկին մը։

Առաջին կամսարականը որ պատմութեան մէջ երեւան կու գայ իր 337ին՝ Արշաւիր՝ փեսայ էր “տանն Մամիկոնեան տոհմին” (Բուղ. Գ. Ժ. Ժ. Ժ.): Հաւանօրէն սա այն Արշաւիրն է, զոր Խոր. Բ. Ղ. Կը յիշէ Տրդատի ժամանակ, բայց լուսթեամբ կ'անցնի — անտարակոյս դիտումնաւոր զանցառութիւն — Մամիկոնեանց հետ ունեցած փեսայութեան վրայէն։

Արշակ Բ.ի թագաւորութեան ժամանակ Խոր. Գ. Ղ. Կը յիշէ Սպանդարատ կամսարական, որ ունէր կին Արշակունի՝ Երշանցը անուն (Գ. Խը): Կը տարակուսիմ տիկնոջս Արշակունի ըլլալուն վրայ։ Կա հողեր ունէր “ի կողմանս Տարօնոյ եւ Հաշտենից”։ Տարօն Մամիկոնեաններու ստացուածք եղաւ Ալկունեաց ջնջուելէն յետոյ (Խոր. Բ. Ճ. Գ. Կէ. Ասող. Բ. ա. Ինձ. Ստ. Հ. Հ. 91): Հաշտենից գաւառը բնակավայր էր Արշակունից արքայորդոց եւ դստեր (Խոր. Բ. է.): Հարց է սակայն, թէ Խորենացի Արշանուշին դիտմանմը չէ ընծայած հողեր Հաշտենից մէջ, որպէս զի ծածկէ Սպանդարատի կնոջ Մամիկոնեան տոհմը եւ ի յառաջագունէ բառնայ ամէն տարակոյս։ Սպանդարատ “մանկիկ մի փոկիկ”, էր եւ ոչ կանամբի՛ երբ Արշակի սարբած արեան բաղանիքէն ճողովրեցաւ Մամիկոնեանի մը շնորհիւ։ “Թագուցեալ ապրեցուցանէր, սպարապետն զօրավարն Հայոց Վասակ (Բուղ. Գ. Ժ.թ.): Վասակի ինամակալութեան տակ կը մեծնայ նա։ Արդ բնական չէ մասնել, որ Վասակ իր տոհմէն անոր կենակից ընտրած ըլլայ։ Միթէ այդպիսի հեռապատկեր մը չէր եղած շարժառիթը իր մարդասիրական դործին։ Այդպէս վարուած էր նոյն իսկ Ուշունեաց եւ Արծրունեաց հանդէպ։ Արտաւազդ եւ Վասակ մնուցանէին զայն մանկունսն, զըսւասն եւ զՏաճատ Ռշտունի, եւ ետուն նոցա զդստերս իրենանց ի կնութիւն։ Արդ որքան առաւել եւս նոյն կերպ պէտք էր վարուիլ իրենց մտերիմ եւ ինամբ կամսարական տան պայազատին հանդէպ։ Խոր. չի կրնար այս երկու տոհմերուն ինամբութեան հետ բարեկամանալ, ուստի լուսթեան կամ ծամածութեան կը դիմէ։

Վարդանեան պատերազմին փայլուն դէմ-

քերէն՝ Արշաւիր կամսարական “էր եւ փեսայ զօրավարին Հայոց սրբոյն Արդանայ տեառն Մամիկոնէից, ունելով զգուստը նորա ի կնութեան” (Փարպ. Բ. լ. ե.): Արդանոյշ էր անոր անունը, գուստը Արդանայ եւ դստրիկի, քըր Շուշան Վարդենիի (Կիւլէսէրեան, Ամ. Ծ. 378. Զամշեան, Ա. 518 Ալիշան, Ծ. 4): Արշաւրայ որդւոց մասին՝ Փարպեցի կը բաւականանայ յիշելով, որ էին “ազգախառն իւրեանց ծնունդք դստեր մարտիրոսին Վարդանայ”:

Կանաչաւանի տապանագրին մէջ յիշուած Արտաւազդ կամսարականը, որդի Հրակատայ, — Հաւանօրէն Բ. դարու առաջին կէսին — էր ամուսին Շուշանայ Մամիկոնեանի (Գ. Յովսէփիան, Շողակաթ, 176):

Շուշան անունը կը թելագրէ ինձ մակաբերել, որ նաեւ Կերսեհ կամսարական (688), շինող Թալինի, Մամիկոնեան կին առած ըլլայ։ Թալինի արձանագրութեան մէջ կը կարդանիք. “ի բարեխաւսութիւն ինձ եւ Շուշանայ ամուսնոյ իմց (Գ. Յովսէփիան, 173):

Խնամիական այս երկարատեւ աղերսը հասկանիլ կ'ընէ, որ երկու տոհմերը հոգատար ըլլային փոխադարձաբար իրարու պահպանման ու յառաջացման։ Եթէ Վասակ՝ կամսարականները անձետութենէ կ'ազատէր (Բուղ. Գ. Ժ.թ.), Արշաւիր կամսարական ալ անկէ յառաջ յանձնառու կ'ըլլար “մնուցանել զպատանեակն զըրտաւազդ, զի կացցէ ի տեղի նախնեացն իւրոց եւ հօր իւրոյ, (Վաչէի, Բուղ. Գ. Ժ. Ժ.թ.): Սահակ Միծ երկու տոհմերն ալ իր մասնաւոր հայրական հովանաւորութեան տակ կ'առնուր եւ բարեխոս միջնորդ կը հանդիսանար այլ եւ այլ պարագաներու մէջ։

Վերջապէս թէ կրթութեամբ ու գաստիրակութեամբ ալ սոյն երկու տոհմերու մէջ բնական օղակ մը կը ստեղծուէր, ակներեւ է։ Տոհմային սկզբունք կրնանք համարիլ Փարպեցւ պատմածը Նկատմամբ որդւոց Արշաւիր՝ Վարդանայ գործակցին։ Հմայեկի որդիները նմանեցուցեալ ինքեանց ի յառաջանալ փութային եւ զորդիս երանելց եւ ազգախառն իւրեանց էին ծնունդք դստեր մարտիրոսին Վարդանայ, Խրատել եւ հրահանգել ըստ իւրեանց իմաստութեան եւ ուխտին ջանալին (Փարպ. Գ. Կ. Կ.թ.):

Կերպազմի, արտաքին պայմաններու, ինսմիութեան եւ գաստիրակութեան այս կապերը բնականօրէն կը ծնանէին գործունէութեան եւ քաղաքականութեան միութիւն։ Երկու տոհմերն

ալ Հայսստան հաստատուելէ յետոյ հոգւով
ու որտով համակ հայ կը դառնան: Անոնք՝ հայ
հողին, ազգին, գահին լուսամիտ, աներկիւղ,
վեհանձն ու նպատակադեպ պաշտպաններն են:
Հայ ազգի վեկը վարող Մամիկոնեանները կամ
սարականաց մէջ կը գտննեն միշտ, բայց մանա-
ւանդ եւ — Զ դարերուն, իրենց ամենէն հաւա-
տարիմ, ձեռնհաս ու հըռ գործակիցները: Ամ-
բողջ տոհմին նկարագրականը կը գտնեմ Փար-
պեց, յ սա խօսքին մէջ, որ նա դրած է Վարդանի
ընկեր՝ Արշաւրի համար. միշտ կամակատար էր
սականի սրբոյ զօրավարին, (Փարպ. Բ. ԷՊ): Մա-
միկոնեանց ամենափայլուն գրուագներուն բա-
ժանակից են կամսարականները նոյնքան դիցաց-
նական արիութեամբ, Վարդան մը 450ին իրեն
կողքին ունի Արշաւրի մը. Վահանի մը թեւ
կողքին է Ներսես մը իր եղբայրներով: Ուրիշ
թիկոնք է Ներսեսի մը 571ին իր ամենախիզախ գա-
ղաքարակիցը կը գտնէ Զուրակի մը մէջ: Եւ,
զափարակիցը կը գտնէ Զուրակի մը մէջ: Եւ,
թիկոնք է կարելի է հաւատալ Խորենացւոյ՝ Մու-
սեթէ կարելի մը մարտակից է Սպանդարատ մը Դ. դա-
րուն, երբ նա Քաղաւանի արքայից ճակատը
կը մղեր (Խոր. Բ. Է. Զիրաւ. Բուզ. Ե.,
իսկ ասկէ առ Ճառաջ Վաչէ մը իր տի-
գաւոր արիութիւններուն բաժանորդ ունի Ար-
շաւրի մը:

Միհանեական այս գործունէութիւնը կ'են-
թագրէ քաղաքական միհեւոյն հայեացը երկու
տոհմերուն նահապետներուն մէջ: Վաչէի մա-
հեն յետոյ երկրի զօրավարութիւնը չէր կրնար
հէն յանձնուիլ կամսարականներու (Բուզ. Գ. Ժա),
եթէ ասոնք իրենց քաղաքական վարմութով
ապահովութիւն չտային, որ մամիկոնեան գա-
հանպատ գործը պիտի շարունակէին:

Մամիկոնեան քաղաքականութիւնը զուտ
ազգային էր (Տմմ. Կիւլէսէրեան, անդ. 291—
319): Նա ուղղուած էր գլւասորաբար հայ
Արշակունի գահուն պահպանման, որուն համար
զոհուցան Վաչէ, Վասակ, Մուշեղ, Մանուել
հրաշալի դիցազները:

Միհեւուիշ տոհմեր գաւաճանեցին հայ
գահուն իրենց շահերուն համար, Մամիկոնեան-
ները իրենց թիկնապահի ուղիւն չչեցան նցն
իսկ այն պարագային, երբ Արշակունի դահի
վրայ բազմուները զիրենք կը հարուածէին:
Կարծես թէ արսպիսի անսայթաք ու յարատեւ
հաւատարմութիւն մը չի պատշաճիր կամսարա-
հանաց, որոնք ուրիշներու հետ Յոյները կը
հրաւիրեն գալ տիրել երկրին (Բուզ. Գ. իս):
Մամիկոնեանները չեն յիշուած այս պատգա-

մաւորութեան մէջ: Կիւլէսէրեանի համեմատ
անոնք անխախուտ պահած իրենց հաւատարմու-
թիւնը եւ ձեռնպահ մնացած (անդ. 308):
Սակայն անոնց չյիշուելու բուն պատճառը յե-
տոյ պիտի բացատրենք: Բայց կարելի է ընդու-
նիլ, որ այս գէպքիս մէջ երկպառակութիւն
մը գոյացած ըլլայ երկու տոհմերուն քաղաքա-
կանութեան մէջ: Ընդհմարուած քաղաքական
այս տարբերութիւնը վիհի կը վերածէ Խորե-
նացի, երբ Արշակ Բ. կը գէմ պատերսզմող նա-
խարարներու գլուխ կը կանգնի Ներսես կամ-
սարական մը (Գ. Իթ). միհաբանեալ եւ նոցա
առաջնորդութեամբ Ներսեսի որդւոյ կամսարայ,
ընդդիմանան Արշակոյ պատերազմաւու: Խորե-
նացւոյ այս տեղեկութիւնը արժանահաւատ չէ:
Եյս մասին վարը:

Արշակունի հարստութեան գադարումէն
ետք Մամիկոնեանք եւ կամսարականք կը մնան
անրաժան իրենց քաղաքական ուղղոյն վրայ:
Միհեւ նախարարներէն ոմանք գէպի Պարուիկ կը
միտէին, այլք գէպի Բիւզանդիոն կը բարձրացը-
նէին իրենց աշքերը — Մամիկոնեանք մեծա-
գոյն եւ բովանդակ թափով կառչած կը մնային
ազգին եւ հայրենիքին, եւ յայսմ՝ իրենց հետ
էին կամսարականները: Նախարարները յունա-
մու կամ պարսկամու կուսակցութիւններու բաժ-
նուած էին, որոնց քաղաքականութիւնը թէ
ազգը եւ թէ հողը պարսկին կամ Յոյնին կը
զոհի իսկ Մամիկոնեանց ու կամսարականաց
զոհէր, իսկ Մամիկոնեանց ու կամսարականաց
զոհային տեսակէտը զերծ էր այդպիսի
զոհանգէ: Ասոնք ալ գիտէին, որ գմնեայ հարկը
գտանգէ: Թիւնը ձանշնալ կերպապէս, եւ այդ
բիշնանութիւնը ձանշնալ կերպապէս, եւ այդ
հարկին առջեւ խոհեմոբար գլուխ ծռելու պա-
տրաստ էին, բայց չէին հանդուրժեր որ այդ
գերիշնանութիւնը՝ ազգի, կրօնի, Խղճի ու հայ-
րենիքի բռնակալութեան վերածուէր:

Կարելի չէ սակայն ուրանալ որ նոյն իսկ
այս տոհմերուն մէջ նախասիրութիւն մը կար
գէպի Յոյնը, եւ այդ յունասիրութիւնը աշքա-
ռու է աւելի կամսարականներու մէջ: Մամի-
կոնեանք սոսկ տոհմային տեսակէտէ ու եւ է հաշիւ
չունէին Սասանականին հետ, միհեւ կամսարականք
անոր Ճիրաններէն մազապուր ճողոպրած՝ Հայ
Արշակունեաց եւ ասոնց կործանումէն ետք Բիւ-
զանդիոնի մէջ իրենց թիկոնք կը ստեղծեն: Թէ եւ
ուրեմն ազգային շահերու կողմանէ համակար-
ծիք էին իրարու, բայց տոհմային տեսակէտէ
մղումը գէպի Բիւզանդիոն աւելի զօրաւոր էր
կամսարականներու քով, միհէ Մամիկոնեանք

տոհմային սկզբունքով անտարբեր կրնային մնալ Արեւելքի եւ Երեւմուտքի հանդէպ, թէ եւ գործականին անոնց մէջ ալ կը տեսնուի որոշ չափով միտութիւն գէպի Բիւզանդիոն: Բիւզանդիոն հակածիոն էր եւ պահպանիչ ոգին կամսարական տոհմին, որ կորսնցուցած զինքը հովանաւորող գահը՝ ենթակայ էր սասանեան սպառնալիքի ու բնաջնջման: Եւ թերեւս Բիւզանդիոն ալ տոհմային այս մասնակի քաղաքականութեան գիտակից՝ առանձինն ուշադրութիւն կը դարձնէր կամսարականներուն, անոնց հողերը — պարսկական բաժնի վրայ ըլլալով հանդերձ — իր գոնէ անուանական գերիշխանութեան ենթակայ կը նկատէր: Մինչ կամսարականները իրենց բարեկամութեան ցցցերը կը բազմապատկէին բիւզանդական բանակին արի մարտիկներ ու զօրավարներ հասցնելով, որոնք պետութեան անդնահատելի ծառայութիւններ կը մատուցանէին հեռաւոր ուազմաճակատներու վրայ, մինչ Շերակայ տէրերը նոյն իսկ իրենց երկրին վրայ Բիւզանդիոնի գերիշխանութիւնը կը ճանչնային եւ Բիւզանդիոնի կայսրներու գահակալութիւնը հիմ կ'առնուին արձանագրութիւններ թուարկելու —, միւս կողմանէ Բիւզանդիոն զանոնք տիտղոսներով, արտօնութիւններով ու պատիւներով կը ճախացնէր: Այս կը պատահէր արդէն դ. դարուն, երբ Սասանականը պատկառելի ոյժ կը ներկայացնէր, եւ այս յարաբերութիւնը իր գագաթնակէտին կը հանի է. դարուն, երբ արեւելեան սոոին հիւծախտէ բռնուած՝ կը կորսընցնէր իր փայլը եւ անապատի ամենի հրոսակներէն վիրալից կը մեռնէր:

Արարական շրջանին սկսելէն մէկ՝ մէկուկէս դար ետք թէ Մամիկոնեանք եւ թէ կամսարականք կը քաշուին ազգային պատմութեան ասպարէզէն:

Հ. Ս. ԿՈՂԵԱՆ

ՊՐՈՓ. Ն. ՄԱՐԻ ՊԵՂՈՒՄՆԵՐԸ ՎԱՆՈՒՄ

(Շաբաթ-կույս-թիւն)

Դ.

Թոփրաք-կալէի պեղումները թէ եւ մէծածաւալ բնոյթ ըլլատացան եւ աշխատանքները երկարատեւ չեղան, բայց այնու ամենայնիւ ստացուած արդիւնքը գոհացուցիչ եղաւ, մանաւանդ որ հուղի տակից գուրս եկան նաեւ մի շալք մանր իրեր — զարդեղէն, զէնքեր եւ այլն:

Վանն ու շրջակայքն ուսումնասիրող գիտնականներն ու հնախյջները ընդհանրապէս այն եղացացութեան են հասել որ թոփրաք-կալէի եւ Վանի բերդի միջեւ եղիլ է ստորերկրեայ յարաբերութեան ուղիներ, ականների ձեւով:

Այս կարծիքը շատ քիչ առարկութիւն է վերցնում, եթէ նկատի ունենանք նաեւ այն հանգամանքը, որ թոփրաք-կալէի եւ Վանի բերդի տեխնիքական եւ կուլտուրական նմանութիւնները, պատմական հետքերը եւ այլն միեւնոյն հին քաղաքակրթութեան զրոշմն են կրում:

Վանի բերդը հին պատմութեան փառապանծ յիշատակարաններից մէկն է: Նա պատմութեան եւ նախարիստոնէական քաղաքակրթութեան զալանիքների մի բազմաբովանդակ շտեմարան է, որը բովանդակում է անսպառ յիշատակներ նախահայկական պատմութեան մասին: Վանի բերդը ոչ միայն պատմութեան, այլև ժողովրդական աւանդավէպերի եւ զրոյցների մէջ կարեւոր տեղ է գրաւում: Նրա մասին յօրինուած եւ բանահիւսուած հէքիաթները, զըյցները, պատմութիւնները, այնքան բազմազան են, գունագեղ ու հաճելի, որ նաժողովրդի աչքում մի տեսակ խորհրդաւոր վիպական ու ահազդեցիկ կառուցուածք է դարձել: Շամիրամի աւանդավէպերը, Հայոց հին թագաւորների արաբըները, Արծրունեաց տան գահականների եւ իշխանների յիշատակները, պարսից եւ տաճկոց բռնակալների տիրապետութեանց հետքերը, Լէնկ-թիմուրի եւ արեւելեան այլ արիւնաբրու բռնապետների մահատարած գործերը եւ գեռ հազար եւ մէկ յայտնի եւ անյայտ տիրականների անունները դարերի ընթացքում միշտ յիշելի են պահել Վանի բերդի անունն ու հմայքը ժողովրդի սրտում:

Վանի ծովափից գէպի արեւելք բաց դաշտի մէջ, Այգեստանի արեւմտակողմում, բարձրանում է այդ հսկայանիստ քարաժայում: